

## 4./10. Yüzyıl Batı İslam Dünyasında Slav Unsurunun Yükselişi: Fâtımî Devlet Adamı Cevher es-Sıkillî (ö. 381/992)

*The Rise of Slavic Elements in the Western Islamic World in the 4th Century: Fāṭimid Statesman Jawdhar al-Siqillî (d. 381/992)*

### Furkan ERBAŞ

Dr. Öğretim Üyesi Akdeniz Üniversitesi Assistant Professor, Akdeniz University  
İlahiyat Fakültesi, Faculty of Theology  
İslam Tarihi Anabilim Dalı History of Islam  
Antalya, Türkiye Antalya, Türkiye  
[erbasfurkan@gmail.com](mailto:erbasfurkan@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0002-2021-6445>

Makale Bilgisi	Article Information
<b>Makale Türü</b> Araştırma Makalesi	<b>Article Type:</b> Research Article
<b>Geliş Tarihi</b> 3 Mart 2026	<b>Date Received</b> 3 March 2026
<b>Kabul Tarihi</b> 29 Haziran 2026	<b>Date Accepted</b> 29 Haziran 2026
<b>Yayın Tarihi</b> 30 Haziran 2026	<b>Date Published</b> 30 June 2026
<b>Etik Beyan</b> Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.	<b>Ethical Statement</b> It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<b>İntihal</b> Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.	<b>Plagiarism</b> This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected
<b>Telif Hakkı &amp; Lisans</b> Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.	<b>Copyright &amp; License</b> The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
<b>Atıf/Citation</b> Erbaş, Furkan. "4./10. Yüzyıl Batı İslam Dünyasında Slav Unsurunun Yükselişi: Fâtımî Devlet Adamı Cevher es-Sıkillî (ö. 381/992)". <i>Turkish Journal of Shiite Studies</i> 8/1 (Haziran 2026): 42-61. doi: 10.48203/siader.1901042	

## Abstract

This study aims to examine the political and military rise of Slavic elements in the Western Islamic world of the 10th/11th century through the example of the Fāṭimid statesman Jawdhar al-Siqillī (d. 381/992). Raised in the Fāṭimid court as a Slavic slave and quickly distinguishing himself within the military hierarchy, Jawdhar became not only a commander but also an influential actor at the highest levels of the state apparatus thanks to his achievements. His role in consolidating Faṭimid rule in the Maghreb and in the conquest of Egypt in 358/969 particularly demonstrates his military-strategic capacity and political vision. The article examines Jawdhar's life in a chronological framework; it also analyses the position of Slavic elements within the state structure in the context of the Fāṭimid military organisation, the gulām system, and the institution of the vizierate. In this context, Jawdhar's relations with the central authority, the bond of trust he established with the caliph, his administrative reforms, and his role in the founding of Cairo are evaluated, placing his political influence in its historical context. The study aims to reveal the structural dynamics that enabled a Slavic military elite to rise to high-level administrative positions in the Fāṭimid political order. In this regard, the interaction between ethnicity, military merit, court politics, and centralisation policies is discussed; the functioning of social mobility channels in Fāṭimid political culture is questioned. Ultimately, the example of Jawdhar al-Siqillī is considered a historical case supporting the thesis that ethnic origin alone was not decisive in the Western Islamic world; military success, loyalty, and the needs of the state played a fundamental role in political advancement.

**Keywords:** Islamic History, Maghreb, Fāṭimids, Slavs, Jawdhar al-Siqillī.

## Öz

Bu çalışma, 4./10. yüzyıl Batı İslam dünyasında Slav kökenli unsurların siyasal ve askerî yükselişini, Fâtımî devlet adamı Cevher es-Sıkillî (ö. 381/992) örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Slav asıllı bir gulâm olarak Fâtımî saray çevresinde yetişen ve kısa sürede askerî hiyerarşi içinde temayüz eden Cevher, elde ettiği başarılar sayesinde yalnızca bir kumandan değil, aynı zamanda devlet teşkilâtının en üst kademelerinde söz sahibi bir aktör hâline gelmiştir. Özellikle Mağrib'de Fâtımî hâkimiyetinin tahkimi ve 358/969 yılında Mısır'ın fethi sürecindeki rolü, onun askerî-stratejik kapasitesini ve siyasî vizyonunu ortaya koymaktadır. Makale, Cevher'in hayatını kronolojik bir çerçevede ele almakta; bununla birlikte Fâtımî Devleti'nin askerî organizasyonu, gulâm sistemi ve vezâret kurumu bağlamında Slav kökenli unsurların devlet yapısındaki konumunu analiz etmektedir. Bu çerçevede Cevher'in merkezî otorite ile ilişkileri, halife ile kurduğu güven temelli bağ, idarî reformları ve Kahire'nin kuruluş sürecindeki rolü değerlendirilerek onun siyasal nüfuzu tarihsel bağlamına yerleştirilmektedir. Çalışma, Slav asıllı bir askerî elitin Fâtımî siyasal düzeninde üst düzey idarî makamlara yükselmesini mümkün kılan

yapısal dinamikleri ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda etnisite, askerî liyakat, saray siyaseti ve merkezîleşme politikaları arasındaki etkileşim tartışılmakta ve Fâtımî siyasal kültüründe sosyal hareketlilik kanallarının nasıl işlediği sorgulanmaktadır. Sonuç olarak Cevher es-Sıkillî örneği, Batı İslam dünyasında etnik kökenin tek başına belirleyici olmadığı; askerî başarı, sadakat ve devletin ihtiyaçlarının siyasal yükselişte temel rol oynadığı tezini destekleyen tarihsel bir vaka olarak değerlendirilmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Tarihi, Mağrib, Fâtımîler, Slavlar, Cevher es-Sıkillî.

## Giriş

Ortaçağ boyunca Avrupa'nın doğu ve güney bölgeleri ile Asya'nın kuzey kesimlerinde yaşayan Slav toplulukları, çeşitli siyasî, askerî ve ekonomik gelişmeler neticesinde İslam dünyasının önemli insan kaynaklarından biri hâline gelmiştir.<sup>1</sup> Doğup büyüdükleri coğrafyalardan ayrılmak zorunda kalan veya savaşlar sonucunda esir edilen Slavlar, zamanla İslam devletlerinin askerî ve idarî teşkilatlarında etkin roller üstlenmişlerdir.<sup>2</sup> Bu süreç, özellikle Emevîler döneminde hız kazanmış ve sonraki yüzyıllarda İslam dünyasının farklı bölgelerinde daha belirgin bir görünüm kazanmıştır.

Emevî Devleti'nin 2./8. yüzyılda gerçekleştirdiği fetihler ve Bizans İmparatorluğu ile yürüttüğü mücadeleler, Slavların İslam dünyasına girişinde önemli bir rol oynamıştır.<sup>3</sup> Bizans ordusunda ve idarî yapısında yoğun şekilde görev yapan Slav unsurların bir kısmı savaşlar sırasında esir alınmış, bir kısmı ise çeşitli sebeplerle İslam topraklarına geçmiştir. Böylece Slavlar, başlangıçta askerî köleler olarak İslam toplumlarına dâhil olmuş, ancak sahip oldukları yetenekler sayesinde kısa sürede yükselme imkânı elde etmişlerdir.

İslam dünyasında "Sakâlibe" adıyla anılan Slavlar, yalnızca doğu İslam coğrafyasında değil, Kuzey Afrika ve Endülüs'te de etkili olmuşlardır. Akdeniz ticaret ağları, köle ticareti ve korsan faaliyetleri sayesinde Mağrib bölgesine ulaşan Slavlar,<sup>4</sup> burada kurulan devletlerin askerî ve idarî teşkilatlarında istihdam edilmeye başlanmıştır.<sup>5</sup> Özellikle köken itibarıyla yerel kabile ve aşiret bağlarına sahip olmamaları, hükümdarlar açısından onları daha güvenilir bir

<sup>1</sup> Ahmet Taşağıl, "Sakâlibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/3.

<sup>2</sup> Mehmet Nadir Özdemir, "'Sakâlibe' Unsuru ve İslam Dünyasına Girişi -İslam Kaynaklarına Göre-", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 11/1 (2011), 92.

<sup>3</sup> Bilgi için bk. Teophanes Confessor, *The Chronicle* (Oxford: Clarendon Press, 1997), 511.

<sup>4</sup> Bernard Lewis, *Ortaçağ'da Irk ve Kölelik*, çev. Enver Günsel (İstanbul: Truva Yayınları, 2006), 23.

<sup>5</sup> İfrîkiye'de Abbâsîlere bağlı şekilde kurulan Ağlebîler hanedanlığı bünyesinde yer alan Slav unsuru hakkında bilgi için bk. Dmitrij Mishin, "The Saqâliba Slaves in the Aghlabid State", *Annual Journal of Medieval Studies at CEU* 4 (1997 1996), 236-244.

unsur hâline getirmiştir. Bu durum, Slav kökenli kölelerin saray ve ordu içerisinde yükselmelerine zemin hazırlamıştır.

4./10. yüzyıla gelindiğinde Slavların Kuzey Afrika'da kurulmuş olan Fâtımî Devleti içerisindeki varlığı dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Fâtımîler, devlet teşkilatında farklı etnik kökenlerden gelen unsurları kullanma konusunda oldukça pragmatik bir politika izlemişlerdir. Berberîler, Araplar, Sudanlılar, Türkler ve Slavlar gibi çeşitli topluluklar devlet hizmetinde yer almıştır. Bu çerçevede Slav kökenli köleler, özellikle askerî sahada önemli görevler üstlenmişlerdir. Sadakatleri, cesaretleri, askerî disiplinleri ve idarî kabiliyetleri sayesinde halifelerin güvenini kazanmış ve ordunun üst kademelerine kadar yükselmişlerdir.

Fâtımî ordusunda Slav komutanların görev alması, devletin etnik çeşitliliğe dayanan askerî yapısının bir sonucudur. Arap ve Berberî unsurların ağırlıklı olduğu birliklerin başına Slav kökenli komutanların atanması, bu kişilerin sahip oldukları askerî tecrübe ve yöneticilik becerilerinin göstergesidir.<sup>6</sup> Bu bağlamda en dikkat çekici isimlerden biri Cevher es-Sıkkılı'ıdır. Kökeni hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte kaynakların önemli bir kısmı onun Slav asıllı olduğunu belirtmektedir. Cevher, yalnızca başarılı bir asker olarak değil, aynı zamanda yüksek düzeyde idarî yeteneklere sahip bir devlet adamı olarak öne çıkmıştır.

Cevher es-Sıkkılı'nın Fâtımî tarihinde sahip olduğu konum, Slav kökenli kölelerin İslam devletlerinde ulaşabildikleri siyasî ve idarî seviyeyi göstermesi bakımından önemlidir. Halife Mu'izz-Lidînillâh'ın en güvendiği komutanlarından biri olan Cevher, Kuzey Afrika'daki askerî başarılarının ardından Mısır'ın fethini gerçekleştirmiş ve Fâtımî hâkimiyetinin Mağrib'den Nil havzasına taşınmasında belirleyici rol oynamıştır. Ayrıca Kahire şehrinin kuruluşu ve Fâtımî yönetiminin Mısır'da teşkilatlanması gibi süreçlerde de aktif görev almıştır. Onun vezirlik derecesine kadar yükselmesi, köle kökenli bir Slavın Fâtımî devlet hiyerarşisinde ulaşabileceği en yüksek mertebelerden birine eriştiğini göstermektedir.

Çalışmanın amacı, Cevher es-Sıkkılı'nın devlet kademelerindeki yükselişi ve icraatları üzerinden Slav unsurun Mağrib ve Mısır'daki etkilerini tespit etmektir. Böylece Slav unsurun Fâtımîler açısından ifade ettiği anlam ortaya konulmuş olacaktır. Döneme en yakın kaynaklardan başlanarak hazırlanan çalışmada araştırma eserlerden de yararlanılmıştır. Bazı kaynaklarda Cevher es-Sıkkılı'nın vezirlik görevine getirildiği bilgisi, temel olarak araştırmanın problematiğini teşkil etmektedir. Dönemin kaynakları ve sosyopolitiği çerçevesinde bu görevlendirmenin bilindik anlamda vezirlik değil başkomutanlık şeklinde anlaşılmasının daha doğru olacağı tespiti yapılmıştır. Böylece Doğu'da Abbâsîler'de olduğu gibi vezirlik müessesesinin Fâtımîler'de her zaman kurumsal anlamda değerlendirilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ülkemizde Cevher es-Sıkkılı'nın hayatı hakkında bazı ansiklopedi maddeleri ve

<sup>6</sup> Ayrıntılı bilgi için bk. Furkan Erbaş, "Fâtımîler'de Slav Asıllı Devlet Görevlileri", *Harran İlahiyat Dergisi* 47 (2022), 155-162.

makaleler kaleme alınmıştır.<sup>7</sup> Ancak bu çalışmalarda Cevher'in Fâtımîler için ifade ettiği anlam, vezirlik payesine erişmesi ve bunun ne manaya geldiği gibi hususlar ilgili çalışmaların dar kapsamlı oluşları nedeniyle derinlemesine incelemeye tabi tutulmamıştır. Bununla birlikte Ali İbrâhim Hasan'ın *Târîhu Cevher es-Sıkillî*<sup>8</sup> adlı eseri bu alanda yapılan dikkat çekici bir çalışma olarak yer almasına karşın vezirlik hususu yeterince irdelenmemiş görünmektedir. Biz bu çalışmada farklı olarak bazı kaynaklarda Cevher es-Sıkillî'nin vezir olarak atandığı belirtilmesine rağmen Mağrib döneminde Fâtımîlerin henüz kurumsal anlamda vezirlik müessesesini oluşturmadıklarını, dolayısıyla Cevher es-Sıkillî'nin Fâtımîlerin ilk veziri olmadığını ve onun vezirlikten ziyade başkumandan olarak görevini yerine getirdiğini ispat etmeye çalıştık. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Cevher'in hayatı, ikinci bölümde vezirlik payesini alması, üçüncü bölümde ise Mısır'ı ele geçirmesinin ardından buradaki siyasî, askerî, idarî, iktisadî, içtimaî ve dinî faaliyetleri ele alınacaktır.

## 1. Hayatı

Fâtımî tarihinin en deneyimli kumandanlarından birisi olan Slav asıllı Cevher b. Abdullah es-Sıkillî 312/924-925 yılında doğmuştur.<sup>9</sup> Rûmî nisbesinden ötürü Sicilya ya da Güney İtalya topraklarında doğduğu ve buradan küçük yaşta esir edilerek İfrîkiye'ye getirildiği öne sürülebilir.<sup>10</sup> Tespit edebildiğimiz kadarıyla babası Abdullah'ın kim olduğu hususunda kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Adına ilk defa Fâtımîlerin üçüncü Halifesi İsmâil el-Mansûr-Billâh (334-341/946-953) döneminde rastlanan Cevher es-Sıkillî, sırasıyla Sâbur, Hibrân ve Hafîf es-Sıkillî gibi Slav asıllı gulâm ve hizmetlilerin yanında bulunmasının ardından Hafîf tarafından halifeye hediye edilmiştir.<sup>11</sup> Halife Mansûr da onu veliaht oğlu Mu'izz-Lidînillâh'ın (341-365/953-975) hizmetine vermiştir.<sup>12</sup> Küçük yaştan itibaren mevlâsı Mu'izz'in yanında büyüyen ve çeşitli

<sup>7</sup> Ramazan Şeşen, "Cevher es-Sıkillî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/456-457; Mehmet Özdemir, "Gâlib b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/328; Ercan Cengiz, "Cevher es-Sıkillî'nin Mısır'ı Ele geçirmesi ve Mısır'daki Faaliyetleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2022), 848-869.

<sup>8</sup> 'Alî İbrâhîm Hasan, *Târîhu Cevher es-Sıkillî Kâidü'l-Mu'izz-Lidînillâh el-Fâtımî* (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıryye, 1963).

<sup>9</sup> "The Encyclopaedia of Islam" adlı çalışmada Cevher hakkında yazılan maddede onun doğduğu tarihin bilinmediği aktarılıyor olsa da, Makrîzî eserinde net bir şekilde 312 yılında doğduğunu ifade etmektedir. Krş. H. Mones, "Djawhar al-Sıkillî", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)* (Leiden: E. J. Brill, 1991), 2/494; Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffâ' el-Kebîr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1991), 3/84.

<sup>10</sup> Hasan, *Târîhu Cevher es-Sıkillî*, 9.

<sup>11</sup> Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *Târîhu'l-Kudâ'î: Kitâbü 'Uyûni'l-ma'ârif ve fümûni ahhâri'l-halâ'if*, thk. Cemîl Abdullâh Muhammed el-Mısırî (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1995), 564.

<sup>12</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/84.

hizmetlerde bulunarak gelişip ilerleme kaydeden Cevher'e Mu'izz tarafından Ebü'l-Hüseynin künyesi verilmiştir.<sup>13</sup> Fâtımîlerin önde gelen devlet adamlarından Slav asıllı Üstâz Cevzer es-Sıkillî (ö. 362/973) ile sıkı bir dostluğu olduğu anlaşılan Cevher es-Sıkillî, Mu'izz tarafından Üstâz ile kardeş kılınmıştır.<sup>14</sup> İsim benzerliğinden ötürü bazı araştırmacılarca birbirleriyle karıştırılan<sup>15</sup> her iki devlet adamı da Fâtımîler yönetiminde uzun yıllar hanedanlığa hizmet etmişlerdir.

## 1.2. Vezirlik Payesini Alması

Cevher, Halife Mansûr döneminde bazı isyancı gruplara yönelik gerçekleşen faaliyetlerde görev almıştır. Rivayete göre Hâricî isyancı Ebû Yezîd'e (ö. 336/947) karşı elde edilen başarıları Fâtımîlerin hâkimiyeti altında bulunan şehirlere bildirmek için halife tarafından bizzat görevlendirilmiştir. Rivayeti nakleden muasır kaynağın müellifi Ebû Ali Mansûr'un (ö. 386/996-997) bu sırada Cevher'den "kâtip" olarak bahsetmesi<sup>16</sup> onun kâtiplik görevini deruhte ettiğini göstermektedir. Asıl yükselişini Halife Mu'izz döneminde gösteren Cevher, 345/956-957 yılında vezirlik unvanı ile taltif edilmiştir.<sup>17</sup> Ancak bu unvanı alması bilindik anlamda vezirlik görevine getirildiğini göstermemektedir. Zira bu dönemde Fâtımîler'de doğuda Abbâsîler'de olduğu gibi bir vezirlik müessesesi teşkil etmemiştir.<sup>18</sup> Fâtımîlerin Mısır dönemi tarihçilerinden İbnü's-Sayrafî de Halife Mu'izz'in vezir atamayıp devlet işlerini kendisinin yürüttüğünü net bir şekilde ifade etmektedir.<sup>19</sup> Diğer bir Fâtımî tarihçisi İbnü't-Tuveyr de bu bilgiyi teyit etmektedir.<sup>20</sup> Makrîzî de Mu'izz'in Mağrib'de herhangi bir vezir görevlendirmedeğini, Mısır'da ilk defa vezir görevlendirenin Halife Azîz-Billâh olduğunu zikretmektedir.<sup>21</sup> Dolayısıyla ilgili rivayetlerden yola çıkarak Cevher es-Sıkillî'nin vezirlikle taltif edilmesini, Fâtımî ordularının başkomutanlığına getirildiği şeklinde değerlendirmek mümkündür.

<sup>13</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/84. İbn Hallikân ve Zehebî, Ebü'l-Hasen olarak vermektedirler. bk. Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beirut: Dâru Sâdir, 1977), 1/375; Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ'*, thk. İbrâhîm ez-Zîbek (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 16/467.

<sup>14</sup> Furkan Erbaş, "Fâtımî Devlet Adamı Üstâz Cevzer es-Sıkillî (ö. 362/973)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 318.

<sup>15</sup> Mones, "Djâwhar al-Sıkillî", 2/494; Şeşen, "Cevher es-Sıkillî", 7/456.

<sup>16</sup> Ebû 'Alî Mansûr el-Azîzî el-Cevzerî, *Siretü'l-Üstâz Cevzer*, thk. Muhammed Kâmil Hüseyin-Muhammed Abdülhâdî Şâire (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1954), 51; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/375.

<sup>17</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/84.

<sup>18</sup> Ayrıntılı bilgi için bk. Furkan Erbaş, *Kahire'nin Kurucusu Fâtımî Halifesi Mu'izz-Lidînillâh*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024, 237-243.

<sup>19</sup> Ebü'l-Kâsım Tâcü'r-Riâse İbnü's-Sayrafî, *el-Kânûn fi dîvânî'r-resâ'il vel-İşâre ilâ men nâle'l-vizâre*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (Kahire: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübânîyye, 1990), 49.

<sup>20</sup> 'Abdüsselâm b. el-Hasen İbnü't-Tuveyr, *Nüzhetü'l-Mukleteyn fi ahhâri'd-devleteyn*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (Beirut: Dâru'n-Neşri Karânis, 1992), 105.

<sup>21</sup> Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-zikri'l-hitati ve'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî (Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998), 2/232.

### 1.3. Görevleri

#### 1.3.1. Siyasî ve Askerî Görevleri

347/958 yılında Cevher es-Sıkillî, pek çok Arap ve Berberî unsurun içerisinde bulunduğu orduya başkomutan olarak tayin edilerek Mağrib'in genelini kapsayan sefere gönderilmiştir. Seferin amacı daha önce Fâtımîlere bağlı iken, devletin iç siyasette yaşadığı krizler nedeniyle itaatlerini terk edip Endülüs Emevî Devletine biat eden yerel kabile ve hanedanlıkları cezalandırmaktı.<sup>22</sup> Halife ayrıca Ca'fer b. Alî el-Endelüsî ve Zîrî b. Menâd es-Sanhâcî adlı Fâtımî valilerin de ona katılmasını emretmiştir.<sup>23</sup> Yirmi bin kişilik ordusuyla öncelikle Mağribü'l-Evsat (Orta Mağrib) bölgesinde bulunan Tâhert şehrine intikal eden Cevher, buranın valisi Ya'lâ b. Muhammed'i etkisiz hale getirmiştir.<sup>24</sup> Orta Mağrib'i hâkimiyet altına aldıktan sonra Mağribü'l-Aksâ'ya (Uzak Mağrib) intikal eden Cevher, önce Hâricî Midrârî hanedanlığının (155-366/772-976) bulunduğu Sicilmâse şehrini, akabinde İdrîsî hanedanlığının (172-375/789-995) hâkimiyeti altında bulunan Fas şehrini ele geçirmiştir.<sup>25</sup> Ayrıca sefer sırasında Atlas okyanusu kıyılarından tuttuğu balıkları efendisine göndererek başarıya ulaştığını müjdelemiştir.<sup>26</sup> Bu başarılı sefer neticesinde Mağrib'in tamamına yakınında hâkimiyet tesis eden başkomutan Cevher es-Sıkillî yaklaşık iki yıl sonra hilâfet merkezi Mansûriye'ye pek çok esir ve ganimet ile dönmüş, böylece ilk ciddi sınavından başarıyla çıkarak rüşdünü ispat etmiştir.

Cevher es-Sıkillî'nin Mağrib'i itaat altına almasının ardından Fâtımîler dikkatlerini Mısır'a teksif etmişlerdir. Daha önce birkaç kez ele geçirmek için teşebbüste bulunmalarına rağmen<sup>27</sup> bir türlü ele geçiremedikleri Mısır, 4./10. yy'ın ortalarından itibaren İhşîdîlerin (323-358/935-969) hâkimiyeti altında yaşadığı siyasî, askerî, iktisadî ve ictimâî krizlerden<sup>28</sup> ötürü Fâtımîlerin açık hedefi haline gelmiştir. Çok geçmeden Halife Mu'izz Mısır seferi için hazırlıklara girişmiştir. 355/966 yılında Cevher'i Mağrib'in çeşitli topraklarına asker ve vergi toplamak için göndermiştir. Böylece Cevher'in vasıtasıyla kalabalık bir ordu ve sefer için bütçe oluşturulmuştur.<sup>29</sup> Halife Mu'izz'in Mısır

<sup>22</sup> Erbaş, *Kahire'nin Kurucusu*, 65.

<sup>23</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/84-85. Ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/261.

<sup>24</sup> 'Alî b. 'Abdillâh İbn Ebî Zer', *el-Enîsu'l-Mutrib bi-raodi'l-Kirtâs fi Ahbâri Mülûki'l-Mağrib ve Târîhi Medîneti Fâs* (Rabat: Dârü'l-Mansûr, 1972), 90.

<sup>25</sup> Kâdî Nu'mân, *el-Mecâlis*, 388-389; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/261; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/225.

<sup>26</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/261.

<sup>27</sup> Ayrıntılı bilgi için bk. Furkan Erbaş, "Fâtımî-İhşîdî İlişkileri (323-358/935-969)", *Dini Araştırmalar Dergisi* 25/62 (2022), 87-94.

<sup>28</sup> Mısır'ın içinde bulunduğu durum hakkında bk. Erbaş, *Kahire'nin Kurucusu*, 120-125.

<sup>29</sup> 'Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsâruhum min zevi's-sultânî'l-ekber*, nşr. Halîl

seferi hazırlıklarını yürütmesi için Cevher'i görevlendirmesi, ordunun komutanlığını da ona vereceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Üstelik Cevher tecrübesi, kabiliyeti ve atılganlığı ile bu görev için seçilebilecek yegâne kişi konumundaydı. Nitekim gelişmeler de böyle olmuş hareket edecek ordunun komutasına başkumandan Cevher es-Sıkillî getirilmiştir. Halife, hazırlıklarını sürdüren Cevher'e hazineden dilediği kadar mal alabileceğini söyleyerek ona olan güvenini ortaya koymuştur.<sup>30</sup> Rivayete göre hazırlıkların son safhasında Cevher hastalandığı için orduya kumandanlık edeceğine dair ümitler azalmıştı. Ancak Mu'izz etrafındakilere onun en kısa sürede iyileşeceğini, görevi başarıyla tamamlayıp Mısır'ı Fâtımîlere katacağını ve burada Kahire şehrini kuracağını kendisinden emin bir şekilde dile getirmiştir.<sup>31</sup> Ayrıca bir ifadesinde Cevher es-Sıkillî'nin tek başına da olsa sefere çıkarak Mısır'ı ele geçireceğini mübalağalı bir dille ifade etmiştir.<sup>32</sup> Halifenin bu ifadesi, ordu içerisindeki bazı kesimlerin Cevher'in Slav asıllı olmasından ötürü Mısır ordusu komutanlığına getirilmesine sıcak bakmadıklarını ihsas ettirmektedir. Nitekim daha sonra yaşanacak bazı hadiseler bu düşüncüyü tahkim edecektir.

358/969 yılında son hazırlıklarını tamamlamasının ardından başkumandan Cevher es-Sıkillî yüz bin kişilik orduyla Mısır'a doğru yola çıkmıştır.<sup>33</sup> Rivayete göre Mu'izz orduyu uğurlaması için devlet erkânının iştirak ettiği bir tören düzenlemiş, başta hanedanlık üyeleri olmak üzere devlet adamlarının yaya şekilde at üzerinde bulunan Cevher es-Sıkillî'yi uğurlamalarını isteyerek komutanını taltif etmiştir.<sup>34</sup> Halife Mu'izz ayrıca Cevher'in Mısır'a ilerlerken geçeceği güzergâhlarda bulunan şehir ve beldelerin yöneticilerine onu yaya olarak karşılamalarını emretmiştir.<sup>35</sup> Rivayete göre bunlardan Berka şehri valisi Eflah en-Nâşib, muhtemelen imaj zedeleyici olduğunu düşündüğü bu davranışı yapmamak için Cevher es-Sıkillî'ye büyük meblağda para teklif etmiş, ancak Cevher efendisinin kesin talimatının uygulanması gerektiği hususunda

Şehâde (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2001), 4/61; Heinz Halm, *The Empire of the Mahdi: The Rise of the Fatimids*, çev. Michael Bonner (Leiden: Brill, 1996), 410. Ayrıca bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5/225-226.

<sup>30</sup> Muhyiddîn Abdullâh İbn 'Abdizzâhir, *er-Ravzatü'l-Behiyyetü'z-Zâhire fi İttatü'l-Mu'izziyyetü'l-Kâhire*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (Kahire: Dârü'l-Arabîyyeti li'l-kitâb, 1996), 12-13; Halm, *The Empire of the Mahdi*, 411.

<sup>31</sup> İbn 'Abdizzâhir, *er-Ravzatü'l-Behiyyet*, 12; Etienne-Marc Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah", *Journal Asiatique* 3/2 (1836), 431; Halm, *The Empire of the Mahdi*, 411.

<sup>32</sup> Makrîzî, *el-Hitat*, 2/92.

<sup>33</sup> Fâtımî Halifesi Mu'izz'in saray şairi İbn Hânî el-Endelüsî (ö. 362/973), Cevher'in Mısır'a hareket etmeden önce ordusunu şu şekilde tavsif etmektedir:

"Gözlerim duyduklarımdan çok fazlasını gördü,

Haşr gününden daha göz alıcı (bir kalabalık) gözüme çarptı.

Bu ordu çöle gittiğinde oralar (yeşerip) şehir olacak.

Yerleşim yerlerine gittiğinde ise oralar ıssız yerlere dönecek!" bk. Makrîzî, *el-Hitat*, 2/92-93. Bir rivayete göre Cevher'in başkumandanlığını yaptığı ordu Makedonyalı İskender'in ordusundan sonra Mısır'ın gördüğü en kalabalık ordu olmuştur. bk. Makrîzî, *el-Hitat*, 1/271.

<sup>34</sup> Makrîzî, *el-Hitat*, 2/92.

<sup>35</sup> Farhad Daftary, *Muhalif İslam'ın 1400 Yılı İsmailîliler Tarih ve Kuram*. çev. Ercüment Özkaya (Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001), 210.

kararlılığını ortaya koyunca vali mecburen onu yaya olarak karşılamış ve önünde saygıyla eğilmek zorunda kalmıştır.<sup>36</sup>

Fâtımî ordusunun büyük bir ordu ile Mısır'a geldiğini haber alan İhşîdî devlet adamları ve önde gelenleri kendi aralarında müzakere ederek Cevher ile bir anlaşma yapılmasını kararlaştırmışlardır.<sup>37</sup> Cevher es-Sıkillî Mısır'daki İskenderiye topraklarına girince İhşîdî heyeti onun huzuruna çıkmıştır. İki taraf arasında gerçekleşen barış görüşmelerinde Cevher es-Sıkillî bütün Mısır halkına efendisi Mu'izz'in garantörlüğünde emân<sup>38</sup> verildiğini ifade etmiştir. Cevher kaleme aldığı emânamede Mısır halkının canlarına, mallarına, inançlarına, beldelerine dair güvence verdiğini, efendisinin Mısır halkının hâmisi olduğunu, bölgede kısa süre içerisinde iktisadî ve ictimâî alanlarda reformlar gerçekleştirilerek halkın durumunun düzeltileceğini garanti etmiştir.<sup>39</sup> Her ne kadar Cevher es-Sıkillî, İhşîdî heyetine emân vermiş olsa da bazı İhşîdî komutanları ortaya konulan mevcut tavra muhalefet ederek Mısır'ı savaşızsız bir şekilde teslim etmeyeceklerini dile getirerek lider olarak seçtikleri Nihrîr eş-Şüveyzânî ile savaş hazırlıklarına girişmişlerdir. Durumu haber alan Cevher es-Sıkillî emân verdiği heyeti Mısır'a ulaşmadan durdurarak verdiği belgeyi geri almıştır.<sup>40</sup> Netice itibarıyla Fâtımî ordusuyla İhşîdî ordusunun mücadelesi kaçınılmaz olmuştur. Cevher es-Sıkillî, 11 Şaban 358 (30 Haziran 969) tarihinde savaşı başlatan adımı atarak Mısır'ın merkezi Fustat'ın batısında Nil Nehri civarında bulunan Münyetü's-sayyâdîn ve Münyetü şelekân mevkiilerine saldırılar düzenleyerek buraları ele geçirmiştir.<sup>41</sup> İhşîdî askerleri Fâtımî ordusuna mukabelede bulunmasına rağmen son derece güçlü ve düzenli ordu karşısında varlık gösterememiş, burada gerçekleşen ufak çaplı çatışmaların ardından kaçmak zorunda kalmışlardır. Cevher es-Sıkillî liderliğinde Fâtımî ordusu elde ettiği galibiyetin ardından pek çok esir ve ganimet ele geçirmiştir.<sup>42</sup>

Savaşın ardından Mısır halkı, bazı İhşîdî devlet adamlarının yanına giderek önceki emân şartlarının geçerli olmasını Cevher'den talep etmelerini rica etmişlerdir. Cevher, bu teklifi kabul etmiş, Mısırlıların canlarını ve mallarını bir

<sup>36</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/377; İbn 'Abdizzâhir, *er-Ravzatü'l-Behiyye*, 13; Makrîzî, *el-Hitat*, 2/92; Farhad Daftary, *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*. çev. Hammâdî es-Sâhilî (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 380.

<sup>37</sup> Halm, *The Empire of the Mahdi*, 412.

<sup>38</sup> Emâname'nin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erbaş, *Kahire'nin Kurucusu*, 417-419. Ayrıca bk. İmâd Sâlih Muhammed, *Hukûku'l-İnsân fi Mısır fi'l-ahdi'l-Fâtımî* (Gazze: İslamiyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 24-25.

<sup>39</sup> Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Necîb Mustafâ Fevvâz-Hikmet Keşle Fevvâz (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 28-29/77-79; Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîne'l-hulefâ'*, thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl (Kahire: Meclisü'l-â'lâ li's-suûni'l-İslamiyye, 1996), 1/103-107; Michal Brett, *The Rise of the Fatimids* (Leiden: Brill, 2001), 301.

<sup>40</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/94-95.

<sup>41</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/378; Ferdinand Wüstenfeld, *Geschichte der Fatimiden-Chalifen* (Göttingen: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung, 1881), 107.

<sup>42</sup> Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Trablus: y.y., 1990), 132; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/540; Michael Brett, *The Fatimid Empire* (Edinburg: Edinburg University Press, 2017), 77-78.

kez daha garanti altına almıştır.<sup>43</sup> Böylece Fâtımîlerin tecrübeli ve dirayetli komutanı Cevher es-Sıkillî, devletin İfrîkiye’de kurulmasının ardından hedeflediği ve ele geçirmek için başarısız teşebbüslerde bulunduğu Mısır’ı hâkimiyet altına alarak çok önemli bir başarı elde etmiştir.

### 1.3.2. İdarî, İktisadî, İçtimaî ve Dinî Faaliyetleri

Mısır gibi önemli bir coğrafyayı Fâtımîlere katmasının ardından Cevher es-Sıkillî, efendisi Mu’izz’in hilâfet merkezini Mısır’a taşıdığı 362/973 yılına kadar yaklaşık 4 yıl burada valilik görevini sürdürmüştür. Önceliği Fâtımîlerin şanına ve başarısına yakışır bir hilâfet merkezi kurmak olan Cevher es-Sıkillî, Mısır’ı ele geçirdiği günün akşamı efendisi Mu’izz’in talimatıyla Kahire şehri planını çizmiş ve kısa süre içerisinde şehrin temellerini atmıştır.<sup>44</sup> Daha sonra Ezher Camii olarak bilinecek olan Kahire Caminin de inşasını başlatan Cevher es-Sıkillî, iki yıl gibi bir sürede efendisi Mu’izz Kahire’ye gelmeden inşaatı tamamlamıştır.<sup>45</sup> Fâtımîlerin bölgeyi ele geçirmesiyle Abbâsîler adına okunan hutbe terk edilmiş, Fâtımî halifesi Mu’izz adına okunmaya başlamıştır. Ayrıca Abbâsîlerin şiarı siyah elbisenin yerine beyaz elbise tercih edilmiştir. Okunan ezanlara ise Şiîlerin şiarı olan “hayye alâ hayri’l-amel” ifadesi eklenmiştir.<sup>46</sup> Cevher, Mısır kadısı Ebû Tâhir ez-Zühelî’yi görevinde bırakarak<sup>47</sup> Sünnîlerin yargı statülerinin Fâtımî otorite tarafından tanınmasının önünü açmıştır. Bununla birlikte bazı dinî uygulamalarda İsmâilî mezhebinin ağırlığını net bir şekilde hissettirmiştir. Camiler’de okunan hutbelerde Ali el-Mürtezâ, Hasan ve Hüseyin ve Fâtimatü’z-zehrâ’ya salât ve selam edilmesi,<sup>48</sup> namazlarda besmelenin açıktan okunması,<sup>49</sup> Cuma namazlarında kunut okunması,<sup>50</sup> besmelenin her rekatta okunması,<sup>51</sup> namazlardan sonra tekbir getirilmesinin yasaklanması<sup>52</sup> bu kabil uygulamalardan olmuştur. Ayrıca Cevher Ramazan ayında hilâli görme meselesinde Şiî uygulamayı tedavüle sokarak hilâli görmeyi beklemeyi zorunlu olmaktan kaldırmış, bu hususta kendisine muhalefet eden Kâdî Ebû Tâhir’i azarlamıştır.<sup>53</sup> Cevher es-Sıkillî ayrıca miras hukukunda da İsmâilî uygulamayı tedavüle sokarak Sünnî uygulamalara kısıtlılık getirmiştir.<sup>54</sup> Cevher, dinî alanda değişiklikler yapma, İsmâilî uygulamaları tesis etme konusunda acele davranmamış, istediklerini yapma noktasında Sünnîlerin tepkisini çekmemek için planlı hareket etmiştir. Mısır’da Sünnîlerin ağırlıkta

<sup>43</sup> Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire fi mülüki Mısır ve’l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beirut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1992), 4/32.

<sup>44</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, 1/379; Brett, *The Fatimid Empire*, 80-81.

<sup>45</sup> İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire*, 4/33; Halm, *The Empire of the Mahdi*, 414-415.

<sup>46</sup> Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 16/468.

<sup>47</sup> Muhammed b. Yûsuf el-Kindî, *Kitâbü’l-Vülât ve Kitâbü’l-Kudât*, nşr. Rhuvon Guest (Leiden: y.y., 1912), 584.

<sup>48</sup> Makrîzî, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/117.

<sup>49</sup> İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/310.

<sup>50</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, 1/379.

<sup>51</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/103.

<sup>52</sup> Makrîzî, *İtti’âzu’l-Hunefâ*, 1/119.

<sup>53</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/101.

<sup>54</sup> Kindî, *Kitâbü’l-Vülât*, 584.

Şiîlerin azınlıkta olduğu akla geldiğinde dinî alana dair İsmâilî uygulamalarda acele edilmemesi makul görünmektedir. Zira acele edilmesi Sünnî halkın tepkisine neden olabilir bu da Cevher es-Sıkkîlî liderliğinde Fâtımî yönetimini Mısır'da zorda bırakabilirdi.

Cevher, Mısır'da yönetimi ele aldıktan sonra bölgede idarî, iktisadî ve ictimâî alanlarda pek çok adım atmıştır. İlk etapta son İhşîdî veziri olan Ca'fer b. Fazl ibn Hinzâbe'yi (ö. 391/1001) görevinde bırakarak idarî ve malî işlerdeki tecrübesinden yararlanmış,<sup>55</sup> bir süre sonra kendisini azletmiştir.<sup>56</sup> Cevher ayrıca Mısır'da bulunan divanlara gerçekleştirdiği atamalarda pek çok Mısırlı'yı görevinde bırakmıştır.<sup>57</sup> Bu yaklaşımı, Mısır'daki bürokratların tecrübe ve etkinliklerinden yararlanılmasının yanı sıra Fâtımîlerin divan konularında tecrübe ve birikim sahibi olmalarını sağlayan bir hedefe hizmet etmiştir. Cevher göreve başlamasının hemen ardından Mısır'da yaşanan kıtlık ve pahalılık nedeniyle ülkenin sosyoekonomik durumunu düzeltmek için tedbirler almıştır. Denetim dışı buğday satanları tespit etmesi, yüksek maliyetle satış yapanları teşhir etmesi, şehre giriş-çıkışları kontrol altına alması bu tedbirlerden bazılarıdır.<sup>58</sup> Buğday tüccarları bir yerde toplanarak buğday borsası kurulmuş ve satışlar kontrol altına alınmıştır. Kurallara uymayan ve yüksek fiyatlardan buğday satışı yapan on bir kişi tespit edilip şehir meydanında dövülerek teşhir edilmişlerdir.<sup>59</sup> Cevher, Mısır ekonomisini canlandırmak adına para konusunda da bazı somut adımlar atmıştır. Mısır'a geldiğinde darphane açtırarak dînârü'l-mu'izzî adlı sikkeler bastırmıştır.<sup>60</sup> Atılan adımların Mısır'ın ekonomisini birden canlandırmaya yetmeyeceğini anlayan Cevher, tedricî uygulamalara devam etmiştir. Önceden basılmış olan Ebyad dinarının kullanımını yasaklamış, Râzî dinarının değerinin düşürerek Mu'izzî dinarının değerini artırmıştır. Ebyad dinarının yasaklanması halk üzerinde olumsuz etki meydana getirince dinarların dolaşımında kalmasına müsaade etmiş, ayrıca değerlerini yükseltmiştir.<sup>61</sup>

Para konusunda atılan adımların bazı halk kesimi tarafından beğenilmemesi protesto gösterilerine neden olmuş, çıkan kargaşalar kısa süre içinde önlenmiştir.<sup>62</sup> Cevher'in para politikalarında attığı adımlar daha sonra Mu'izz'in Mısır'a gelmesinin ardından da devam ettirilmiştir. Mısır'ın en önemli

<sup>55</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/119; Shainool Jiwa, "Kinship, Camaraderie and Contestation: Fâtimid Relations with the Ashrâf in the Fourth/Tenth Century", *Al-Masâq Journal of the Medieval Mediterranean* 28/3 (2016), 14.

<sup>56</sup> Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 16/468.

<sup>57</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/119. Cevher'in gerçekleştirdiği bazı atamalar için bk. Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/101.

<sup>58</sup> Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *İğâsetü'l-ümmе bi-keşfi'l-ğumme*, thk. Kerem Hulmâ Ferhât (Gize: Dârü aynî'd-dirâsât ve'l-bühûsî'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, 2007), 89.

<sup>59</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/120; a. mlf, *el-Mukaffâ*, 3/103.

<sup>60</sup> Ahmed b. 'Alî el-Makrîzî, *Şüzûrû'l-'Ukûd fi zikri'n-nukûd (en-Nukûdü'l-'Arabiyye ve'l-İslamiyye, en-Nukûdü'l-İslamiyye)*, nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk (Mısır: y.y., 1879), 68; Brett, *The Rise of the Fatimids*, 304.

<sup>61</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/122, 131, 132.

<sup>62</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/132

geçim kaynakları arasında yer alan ziraatin gelişmesi için de büyük çaba harcayan Cevher, set ve kanalları onararak ziraatin Mısır'da elverişli hale gelmesine yardımcı olmuştur.<sup>63</sup> Mısır'da ekonomik anlamda ciddi sorunlar yaşanmaya devam etse de Cevher, bölgede vergilerin tahsilini titizlikle sürdürmüştür. Görevde kaldığı süre zarfında her yıl üç milyon dinarın üzerinde vergi topladığı aktarılan bilgiler arasındadır.<sup>64</sup> Öte yandan Cevher es-Sıkillî göreve atanan yetkililerden alınan vergi çeşidi olan Berâtil'i kaldırarak<sup>65</sup> haksız toplanan vergileri önleme çabası içerisinde olmuştur.

Cevher, İhşîdî ordusu mensuplarından savaştan sonra Filistin ve Bilâdüşşâm (Suriye) topraklarına kaçanlara yönelik genel bir af çıkartmıştır. Bunun neticesinde pek çok İhşîdî mensubu Mısır'a gelerek Fâtımîlere katılmıştır.<sup>66</sup> Hatta bu İhşîdî mensuplarından bazılarını önemli idarî görevlere getirerek<sup>67</sup> onlara değer verdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte Mısır'da sorun çıkartan İhşîdî mensuplarından bazılarını da tutuklamaktan ve mallarını müsadere etmekten kaçınmamıştır.<sup>68</sup> 359/970 yılında İhşîdî komutanlarından olan Teber el-İhşîdî'nin halkı Abbâsîlere itaate çağırması sonucu ordusunu sevk ederek isyanı kanlı bir şekilde bastırması,<sup>69</sup> böylece bölgede Fâtımîlerin aleyhinde çıkabilecek isyanlara karşı asla müsamaha göstermeyeceğini net bir şekilde ortaya koymuştur.

Cevher es-Sıkillî Mısır valisi olarak çevredeki devletlerle de diplomatik ilişkiler kurmayı ihmal etmemiştir. 361/972 yılında bir Bizans İmparatorluğu elçilik heyeti Mısır'a gelerek iki taraf arasında diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi hususunda olumlu kanaatlerini bildirmiştir.<sup>70</sup> Cevher es-Sıkillî ayrıca Suriye'nin kuzeyinde bulunan Şîa'nın İmâmiyye koluna mensup Hamdanîler ile diplomatik ilişkiler kurmuştur.<sup>71</sup> Mısır'ın güneyinde yer alan Nûbe adlı şehrin yöneticisine adamını göndererek İhşîdîler döneminde ödemeyi terk ettikleri bakt vergisini ödemeye çağırması, ayrıca İslam'a davet etmesi<sup>72</sup> bu minvalde attığı adımlar arasında yer almıştır. Bu gelişmeler Mısır valisi Cevher es-Sıkillî'nin Fâtımî otoritesinin bölgede tanınması için önemli ölçüde çaba gösterdiğini ortaya koymaktadır. Cevher es-Sıkillî'nin Mısır'ı ele geçirmesinin ardından 358/969 yılında Hicaz'da hutbeler Mu'izz-Lidînillâh adına okunmaya

<sup>63</sup> Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'i' u'z-Zühûr fi vekâ'i' d-dühûr*, thk. Muhammed Mustafâ (Kahire: Heyetü'l-Misriyyetü'l-âmmeti li'l-kitab, 1984), 1/191-192.

<sup>64</sup> Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısır Tefsîrun Cedîd* (Kahire: Dârü'l-Misriyyetü'l-Lübânîyye, 1992), 81. Cevher'in atamış olduğu bazı vergi âmilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kudâ'î, *Târîhu'l-Kudâ'*, 569. Ayrıca atamış olduğu bazı sâhibü'ş-şurta (emniyet amirleri) hakkında bk. Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/117.

<sup>65</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/117; a. mlf, *el-Mukaffâ*, 3/102.

<sup>66</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/116; a. mlf, *el-Mukaffâ*, 3/101.

<sup>67</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/118.

<sup>68</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/118, 120.

<sup>69</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/122; 'Imâdüddîn Dâ'î İdrîs, *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmü'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr*, thk. Muhammed el-Ya'lâvî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985), 698.

<sup>70</sup> Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/86.

<sup>71</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/98; Etienne-Marc Quatremère, "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah", *Journal Asiatique* 3/3 (1837), 50-51.

<sup>72</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 4/574-575.

başlamıştır.<sup>73</sup> Bunda Cevher'in Mısır'ı ele geçirmesinin ardından bölgede izlemiş olduğu olumlu siyasetin yanında Hz. Ali'nin evlâdı ile iyi geçinmesi de etkili olmuştur. Halife Mu'izz'in bizzat kendisi olmak üzere Cevher es-Sıkillî gibi devlet adamları vasıtasıyla da Ali evlâdı ile iyi ilişkiler kurması, Hicaz'daki tebaanın sempatisini kazanmasına yol açmıştır.<sup>74</sup>

Cevher es-Sıkillî, Mısır'ı ele geçirmesinden bir yıl sonra hazırladığı bir orduyu Ca'fer b. Felâh el-Kutâmî liderliğinde Bilâdüşşâm (Suriye) topraklarına sevk etmiştir. Düzensiz İhşîdî bakiyelerinin mevcut olduğu bölgenin ele geçirilmesi, Fâtımîleri hasımları olan Abbâsîlerin merkezi Bağdat'a bir adım daha yaklaştırması anlamına geliyordu. 359/970 yılında Bilâdüşşâm topraklarına giren Ca'fer fazla bir mukavemet ile karşılaşmadan bölgeyi ele geçirmiştir.<sup>75</sup> Ca'fer daha sonra Antakya topraklarını da ele geçirmek için Cevher es-Sıkillî'den izin istemiş, Cevher de kendisine izin vermiştir. Ancak sefer başarısızlıkla neticelenmiştir.<sup>76</sup> Ancak daha sonra Ca'fer ile Cevher es-Sıkillî arasında ast-üst krizi çıkmıştır. Bununla ilgili rivayete göre Ca'fer bölgede gerçekleştirdiği faaliyetleri Cevher üzerinden Mu'izz'e ulaştırmaktayken bir süre sonra Cevher'i atlayarak direkt Mu'izz ile irtibat kurmuştur. Mu'izz, onun bu davranışını ayıplayarak üstü olan Cevher'i aşp kendisi ile irtibat kurmasının yanlış bir davranış olduğunu belirtmiştir.<sup>77</sup> Bu bilgi daha önce de kısmen değindiğimiz üzere Fâtımî ordusunda Cevher es-Sıkillî'nin konumunu ve başarılarını kıskanan bir zümrenin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Arap ve Berberî asıllı olan bu zümrenin Slav asıllı bir kölenin komutası altında görev yapmaları kendileri açısından şikâyet sebebi olmuştur. Ancak Mu'izz sadakatine ve deneyimine son derece güvendiği Cevher es-Sıkillî'yi bu zümreye tercih etmiş, komutanlarına saygısızlık yapmamaları gerektiğini tembihlemiştir.

Cevher ile Bilâdüşşâm valisi Ca'fer arasında yaşanan ast-üst krizi neticesinde araya giren soğukluk kendisini Karmatîlerin bölgeyi ele geçirmek için yaptıkları teşebbüslerde göstermiştir. 360/971 yılında Karmatîler Bilâdüşşâm topraklarına girerek Dımaşk'ı kuşatmışlar, Cevher es-Sıkillî Ca'fer'e herhangi bir destek yardım göndermemiştir. Bunun neticesinde Karmatîler Dımaşk'ı ele geçirerek Fâtımîlerin bölgedeki hâkimiyetine son vermişlerdir.<sup>78</sup> Karmatîlerin Bilâdüşşâm ve ardından Filistin topraklarını ele geçirmeleri, Mısır'da Fâtımîlerin varlığını tehdit etmeye başlamıştır. Cevher es-Sıkillî, Karmatîlerin Mısır'ı ele geçirmek için toplandıklarını haber alınca vakit

<sup>73</sup> İbn 'İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib*, 1/235.

<sup>74</sup> Makrîzî, *el-Hitat*, 2/37-38.

<sup>75</sup> Ebü'l-Kâsım Alî İbn 'Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Beyrut: Darü'l-Fıkr, 1998), 67/138-139; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/310-311.

<sup>76</sup> Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/84.

<sup>77</sup> 'Alî İbn Sa'îd el-Mağribî, *en-Nücumü'z-Zâhire fi hulâ hadratî'l-Kahire el-kısmü'l-hâs bi'l-Kâhireti min kitâbi'l-Muğrib fi hulâ'l-Mağrib*, nşr. Hüseyin Nassâr (Kahire: Dârü'l-Kütüb, 1970), 104.

<sup>78</sup> Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi fünûni'l-edeb*, nşr. Abdülmecîd et-Tarhînî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 25/184-185.

kaybetmeden hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Kısa süre içinde kurmuş olduğu Kahire şehrinin etrafına hendekler kazması, hendeklerin üzerine demirden kapılar yaptırması, surları güçlendirmesi, önemli yerlere köprüler yaptırması, askerlerine silahlarını dağıtması bu kabil hazırlıklardandı.<sup>79</sup> 361/971 yılında Kahire önlerine gelen Karmatî orduları ile Cevher es-Sıkillî liderliğinde Fâtımî orduları arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiştir. Savaşın üçüncü gününde Cevher beklenmedik şekilde şehrin kapılarını açtırarak aniden Karmatîler üzerine hücum etmiş, neticede büyük bir zafer kazanmıştır. Cevher ve askerleri savaş meydanında pek çok Karmatî askerini öldürmüş, çok sayıda esir ve ganimet ele geçirmişlerdir.<sup>80</sup>

Karmatîlere karşı başarılı bir savunma savaşı veren ve fırsatını bulduğu anda gerçekleştirdiği huruç hareketiyle düşmanı bertaraf eden Cevher es-Sıkillî bir kez daha Fâtımîlerin en önemli devlet adamlarından bir tanesi olduğunu göstermiştir. Karmatîlerin Mısır'ı ele geçirmelerinin bölgedeki Fâtımî hâkimiyetini ortadan kaldıracak düşünüldüğünde Cevher es-Sıkillî'nin mensubu bulunduğu devletin yararına büyük bir başarı elde ettiği anlaşılmaktadır. Cevher, Karmatî saldırısını bertaraf ettikten sonra Filistin topraklarında bulunan yine Karmatîlerin kuşatması altında bulunan Yâfâ şehrini kurtarmak için ordu göndermiş, şehir düşmekten kurtarılmıştır.<sup>81</sup> Ayrıca 361/972 yılında bir orduyu göndererek Karmatîlerin elinde bulunan Remle şehrini ele geçirmiştir.<sup>82</sup> Cevher, Karmatîlerin kuşatması neticesinde Mısır beldelerinde Fâtımî yönetimine karşı isyan eden ve hutbeyi Abbâsîler adına okutmaya başlayan bazı kesimler üzerine de ordular göndererek Fâtımî yönetimini Mısır'ın genelinde yeniden tesis etmiştir.<sup>83</sup> Cevher, Mısır'da hâkimiyeti sağladıktan sonra Bilâdüşşâm topraklarını yeniden ele geçirmek için bölgeye ordular sevk etmiştir. Ancak birkaç kez teşebbüste bulunmasına rağmen Dimaşk'ı ele geçirememiştir.<sup>84</sup> Cevher'in bölgeyi yeniden ele geçirememesinde isyan ve savaşlar neticesinde ordusunun sayısının giderek azaldığı ve Mağrib'den istediği şekilde destek kuvvet alamamasının etkisi olmuştur. Zira bu sırada Halife Mu'izz, Cevher'in davetiyle<sup>85</sup> Mısır'a gelmek için yoğun hazırlıklar yapmaktaydı.

362/973 yılına gelindiğinde Halife Mu'izz hanedan üyeleri ve devlet erkânıyla birlikte Mağrib'den Mısır'a gelmiş ve bu vakitten itibaren Cevher'in inşa etmiş olduğu Kahire Fâtımîlerin yeni başşehir olmuştur. Cevher, efendisini karşılamak için büyük bir ihtimam göstererek Kahire'yi hazır hale getirmiştir. Böylece yaklaşık olarak dört yıl on dokuz gün gibi bir süre Mısır'da valilik yapan

<sup>79</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/106.

<sup>80</sup> Antâkî, *Târîh*, 146-147; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/310-311; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/106-107.

<sup>81</sup> Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 25/186.

<sup>82</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/130.

<sup>83</sup> Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/86; Makrîzî, *el-Mukaffâ*, 3/436-437; a. mlf, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/131.

<sup>84</sup> Antâkî, *Târîh*, 147; Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ*, 1/131-133.

<sup>85</sup> Bu sırada Karmatîlerin yeniden Mısır'a saldırı yapacaklarını anlayan Cevher es-Sıkillî durumun vehametini efendisi Mu'izz'e anlatarak acele şekilde Mısır'a gelmesinin yerinde olacağını ifade etmiştir. bk. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 25/186.

Cevher es-Sıkillî efendisinin gelmesinin ardından idareyi ona teslim etmiştir.<sup>86</sup> Mısır'a gelmesinin ardından Kahire'ye yerleşen Mu'izz'e Cevher es-Sıkillî tarafından pek çok hediye takdim edilmiştir.<sup>87</sup> Mu'izz de başkomutanı Cevher es-Sıkillî'nin jestine karşılık devlet için gerçekleştirdiği yararlılıkları göz kamaştırıcı hediyelerle ödüllendirmiştir.<sup>88</sup>

Efendisi Mu'izz'in Mısır'a gelmesinin ardından Cevher es-Sıkillî'nin asayiş işlerine baktığı ve bir süre daha ordu komutanlığı yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim Fustât şehrinde suça karışan bazı Fâtımî askerlerini cezalandırdığı,<sup>89</sup> Fâtımî askerlerinin Kahire şehrinde ikâmet etmelerini sağladığı<sup>90</sup> aktarılan rivayetler arasındadır. Mu'izz'in Mısır'a gelmesinin üzerinden çok geçmeden 363/973<sup>91</sup> ya da 364/974 yılında<sup>92</sup> Cevher es-Sıkillî başta idarî ve askerî yetkiler olmak üzere bütün görevlerinden azledilmiştir.<sup>93</sup> Cevher'in Mu'izz tarafından neden azledildiği noktasında kaynaklar net bir bilgi aktarmamaktadırlar. Ancak onun Fâtımîler lehine kazanmış olduğu başarılar ile artan nüfuz ve popülaritesi, hanedanlık için tehlike olarak görülmüş olabilir. Her ne kadar attığı adımlar ve kazandığı başarılar ile hanedanlığa olan sadakatini teyit etmiş olsa da ulaştığı mevki onun azledilmesine sebebiyet vermiştir. Daha önce Fâtımîlerin İfrîkiye'de kurulması için büyük çaba harcayan İsmâilî dâîsi Ebû Abdullâh eş-Şîî (ö. 298/911) ve kardeşi Ebû'l-Abbâs'ın (ö. 298/911) devlet nezdinde ulaştıkları konum itibarıyla Halife Ubeydullâh el-Mehdî tarafından potansiyel tehlike olarak görülerek ortadan kaldırılmaları göz önüne alındığında Halife Mu'izz'in tavrı garip karşılanmamalıdır. Buna benzer bir örnek Abbâsî tarihinde de görülmüştür. Abbâsîlerin en önde gelen komutanlarından ve davanın en önemli temsilcilerinden Ebû Müslim el-Horasanî de (ö. 137/755) Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından artan nüfuz ve popülaritesi bahane edilerek öldürülmüştür.<sup>94</sup> Bununla birlikte Mu'izz'in Cevher es-Sıkillî'yi azlettikten sonra ortadan kaldırmaması, hizmetlisinin sadakatine güven duyduğunu göstermektedir. Ayrıca Mu'izz'in ölümünün ardından Cevher es-Sıkillî'nin Halife Azîz-Billâh (365-386/975-996) döneminde yeniden ordu komutanlığı görevine getirilmiş olması hanedanlık ile Cevher es-Sıkillî arasında herhangi bir güven problemi yaşanmadığını göstermesi bakımından önemlidir.<sup>95</sup>

<sup>86</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/133.

<sup>87</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/136.

<sup>88</sup> Muhammed b. 'Alî İbn Müyesser, *el-Müntekâ min ahbâri Mısır li'bn Müyesser*, thk. Eymen Fuâd Seyyid (Kahire: el-Ma'hedü'l-İlmi'l-Frensî li'l-Âsârî's-Şerkiyye, 1981), 160-161.

<sup>89</sup> Makrîzî, *İtti'âzu'l-Hunefâ'*, 1/143.

<sup>90</sup> İbn Müyesser, *el-Müntekâ*, 163-164.

<sup>91</sup> Makrîzî, *el-Mukaffâ'*, 3/109.

<sup>92</sup> İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/376.

<sup>93</sup> Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28-29/86; Cengiz, "Cevher es-Sıkillî'nin Mısır'ı Ele geçirmesi", 867.

<sup>94</sup> Hasan, *Târîhu Cevher es-Sıkillî*, 104.

<sup>95</sup> Bazı araştırmacıların Cevher'in görevlerinden azledilmesinin ardından 381/992 yılına kadar kaynaklarda hakkında bilgi aktarılmadığını ifade etmeleri doğruyu yansıtmamaktadır. bk. Şeşen, "Cevher es-Sıkillî", 7/457.

Halife Mu'izz'in ölümünün ardından tahta çıkan Azîz-Billâh döneminde tarih sahnesine yeniden çıkan Cevher es-Sıkillî, 365/976 yılında Karmatîler ile mücadele etmek için Filistin ve Suriye topraklarına gönderilmiştir. Filistin'de bulunan Taberiye'yi ele geçiren Cevher,<sup>96</sup> daha sonra Dımaşk'ı muhasara altına almıştır. Ancak Karmatîlerin büyük bir ordu ile merkezleri Ahsâ'dan üzerine geldiğini haber alan Cevher kuşatmayı kaldırarak Filistin'de yer alan Askalân'a gitmiştir. Karmatîler, Cevher'in ardından gelerek onu burada kuşatma altına almışlardır.<sup>97</sup> Muhasara altında bulunan Cevher, yoğun kış şartlarının etkisi ve deniz yoluyla yardım gelmemesi neticesinde zor durumda kalmış ve Karmatîler ile anlaşmanın yolunu aramıştır. Karmatîler ile ittifak yapan Türk asıllı komutan Alptekin'i yanına çekmeye çalışmış, bunda başarılı olamayınca en azından kendisine emân verilerek Mısır'a gitmesine müsaade edilmesini talep etmiş, talebine olumlu cevap verilince Mısır'a gitmiştir.<sup>98</sup>

Mısır'a gelen Cevher es-Sıkillî halifeyi Karmatî tehlikesine karşı uyarmıştır. Çok geçmeden bizzat halifenin ve Cevher'in katılımıyla büyük bir ordu 367/977 yılında Karmatîlerin elinde bulunan Filistin topraklarına harekete geçerek Remle civarında düşmanı büyük bir yenilgiye uğratmıştır.<sup>99</sup> Bu savaştan sonra Cevher'in de katkısıyla Fâtımîler, Filistin ve Suriye bölgesinde Karmatî etkisini ciddi anlamda kırmıştır. Karmatîlerin Fâtımîler karşısında güç durumda kalması, liderleri Hasan el-A'sam'ın Halife Azîz'e biat etmesine yol açmıştır. Tarihçilerin aktardığına göre Halife Azîz, Cevher'in de içerisinde bulunduğu bir heyeti Karmatî liderlerinden bağlılık ve vefa sözü alınması için Ahsâ'ya göndermiştir.<sup>100</sup> Karmatîlerin Fâtımîlere biat etmesi için çaba harcayan ve bu konuda başarılı olduğu anlaşılan Cevher es-Sıkillî'nin adı bu aşamadan sonra herhangi bir siyasî ve askerî faaliyette geçmemektedir. Kuvvetle muhtemel yaşının da ilerlemesiyle Cevher es-Sıkillî ölmeden yaklaşık on yıl önce bütün siyasî ve askerî vazifeleri bir kenara bırakmıştır.<sup>101</sup> Nitekim Halife Azîz'in halife Hâkim-Biemrillâh (386-411/996-1021) döneminde oğlu Hüseyin'in başkumandan olarak atanması da bu tespiti doğrular niteliktedir. Oğlunun adı daha sonra halifeye karşı entrikalara karışınca 402/1011 yılında öldürülmüştür.<sup>102</sup>

<sup>96</sup> Ebû Ya'lâ Hamza İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, nşr. Süheyl Zekkâr (Dımaşk: Dârü Hassân, 1983), 28.

<sup>97</sup> İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 31.

<sup>98</sup> Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 180; Ebü'l-Fidâ' İsmâ'ül İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dârü Hicr, 1998), 15/359-360.

<sup>99</sup> Muhammed b. 'Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü Târîhi't-Taberî*, (*Zü'yûlü Târîhi't-Taberî içinde*), nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dârü'l-Mearif, 1977), 11/448.

<sup>100</sup> Hemedânî, *Tekmile*, 11/448; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 36-37.

<sup>101</sup> Mones, "Djawhar al-Sıkillî", 2/495.

<sup>102</sup> Mones, "Djawhar al-Sıkillî", 2/495; Şeşen, "Cevher es-Sıkillî", 7/457.

## Sonuç

Bu çalışma, 4./10. yüzyıl Batı İslam dünyasında Slav kökenli unsurların siyasal ve askerî yükselişini Cevher es-Sıkillî örneği üzerinden inceleyerek, Fâtımî siyasal düzeninin yapısal dinamiklerine dair bazı temel sonuçlara ulaşmıştır. Öncelikle Cevher'in kariyeri, Fâtımî Devleti'nde etnik kökenin tek başına belirleyici bir sınırlayıcı unsur olmadığını; aksine askerî liyakat, kurumsal bağlılık ve halifeye sadakatin siyasal yükselişte belirleyici faktörler olduğunu göstermektedir. Slav asıllı bir gulâm olarak saray çevresinde yetişmesi, onun merkezî otoriteye doğrudan bağlı bir askerî elit tipini temsil ettiğini ortaya koymaktadır.

Cevher'in Mağrib'de Fâtımî hâkimiyetini pekiştirmesi ve özellikle 358/969 yılında Mısır'ın fethini gerçekleştirmesi, askerî başarı ile siyasî güven arasındaki ilişkinin somut bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Bu süreçte elde ettiği nüfuz, yalnızca savaş meydanındaki başarılarından değil, aynı zamanda idarî organizasyon kabiliyeti ve yeni fethedilen bölgelerde düzen kurma kapasitesinden kaynaklanmıştır. Kahire'nin kuruluşu ve yeni idarî merkez olarak teşkilatlanması, onun askerî kimliğinin ötesinde kurucu bir devlet adamı rolü üstlendiğini göstermektedir.

Çalışma ayrıca Fâtımî siyasal kültüründe gulâm sisteminin, merkezîleşme politikalarının önemli bir aracı olduğunu ortaya koymuştur. Hanedan dışı ve yerel aristokrasiden bağımsız bir askerî elitin varlığı, halifeliğin otoritesini güçlendiren bir unsur olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda Slav kökenli unsurlar, etnik kimliklerinden ziyade merkezî iktidara sağladıkları katkı üzerinden değer kazanmış; böylece siyasal sistem içerisinde pragmatik ve işlevsel bir konum edinmişlerdir.

Sonuç olarak Cevher es-Sıkillî örneği, Batı İslam dünyasında sosyal hareketlilik kanallarının açık olduğunu ve askerî elit dolaşımının devletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Fâtımî Devleti'nde iktidar mekanizmaları, katı etnik hiyerarşilerden ziyade liyakat, sadakat ve siyasî istikrarı temin etme kapasitesi ekseninde işlemiştir. Bu durum, 4./10. yüzyıl Fâtımî siyasal yapısının esnek ve bütünleştirici karakterini ortaya koymakta; Cevher'in kariyerini ise yalnızca bireysel bir başarı hikâyesi değil, aynı zamanda dönemin devlet anlayışını yansıtan yapısal bir örnek hâline getirmektedir.

## Kaynakça

- Antâkî, Yahyâ b. Sa'îd. *Târîhu'l-Antâkî*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Trablus: y.y., 1990.
- Brett, Michael. *The Fatimid Empire*. Edinburg: Edinburg University Press, 2017.
- Brett, Michael. *The Rise of the Fatimids*. Leiden: Brill, 2001.
- Cengiz, Ercan. "Cevher es-Sıkillî'nin Mısır'ı Ele geçirmesi ve Mısır'daki Faaliyetleri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2022), 848-869.
- Cevzerî, Ebû 'Alî Mansûr el-Azîzî. *Sîretü'l-Üstâz Cevzer*. thk. Muhammed Kâmil Hüseyin-Muhammed Abdülhâdî Şâire. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1954.
- Daftary, Farhad. *Muhaliğ İslam'ın 1400 Yılı İsmailîliler Tarih ve Kuram*. çev.ERCÜMENT ÖZKAYA. Ankara: Rastlantı Yayınları, 2001.
- Daftary, Farhad. *el-Hilâfetü'l-Fâtımiyye bi'l-Mağrib*. çev. Hammâdî es-Sâhilî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1994.
- Dâ'î İdrîs, 'İmâdüddîn. *Târîhu'l-Hulefâi'l-Fâtımiyyîn bi'l-Mağrib el-Kismü'l-Hâs min Kitâbi 'Uyûni'l-ahbâr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1985.
- Erbaş, Furkan. "Fâtımî Devlet Adamı Üstâz Cevzer es-Sıkillî (ö. 362/973)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 303-325.
- Erbaş, Furkan. "Fâtımî-İhşîdî İlişkileri (323-358/935-969)". *Dini Araştırmalar Dergisi* 25/62 (2022), 83-110.
- Erbaş, Furkan. "Fâtımîler'de Slav Asıllı Devlet Görevlileri". *Harran İlahiyat Dergisi* 47 (2022), 150-166.
- Erbaş, Furkan. *Halife Mansûr-Billâh Döneminde Fâtımîler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.
- Erbaş, Furkan. *Kahire'nin Kurucusu Fâtımî Halifesi Mu'izz-Lidînilâh*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024.
- Hasan, 'Alî İbrâhîm. *Târîhu Cevher es-Sıkillî Kâidü'l-Mu'izz-Lidînilâh el-Fâtımî*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıryye, 1963.
- Hemedânî, Muhammed b. 'Abdülmelik. *Tekmiletü Târîhi't-Taberî, (Züyülü Târîhi't-Taberî içinde)*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dârü'l-Mearif, 1977.
- İbn 'Abdizzâhir, Muhyiddîn Abdullâh. *er-Ravzatü'l-Behiyyetü'z-Zâhire fi hutati'l-Mu'izziyyeti'l-Kâhire*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Kahire: Dârü'l-Arabiyyeti li'l-kitâb, 1996.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1998.
- İbn Ebî Zer', 'Alî b. 'Abdillâh. *el-Enîsu'l-Mutrib bi-ravdi'l-Kirtâs fi Ahbâri Mülûki'l-Mağrib ve Târîhi Medîneti Fâs*. Rabat: Dârü'l-Mansûr, 1972.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men âsâruhum min zevî's-sultânî'l-ekber*. nşr. Halîl Şehâde. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001.
- İbn Hallikân, Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'iz-Zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dârü Sâdır, 1977.
- İbn 'İzârî, Ahmed b. Muhammed. *el-Beyânü'l-Muğrib fi ahbâri mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. nşr. Beşşâr Avvâd. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 2013.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâ'îl. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Riyad: Dârü Hicr, 1998.

İbn Müyesser, Muhammed b. 'Alî. *el-Müntekâ min ahbâri Mısr li'bn Müyesser*. thk. Eymen Fuâd Seyyid. Kahire: el-Ma'hedü'l-İlmi'l-Frensî li'l-Âsârî's-Şerkiyye, 1981.

İbn Sa'îd el-Mağribî, 'Alî. *en-Nücümü'z-Zâhire fi hulâ hadrati'l-Kahire el-kismü'l-hâs bi'l-Kâhireti min kitâbi'l-Muğrib fi hulâ'l-Mağrib*. nşr. Hüseyin Nassâr. Kahire: Dârü'l-Kütüb, 1970.

İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücümü'z-Zâhire fi mü'lûki Mısr ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekr b. 'Abdillâh. *Kenzü'd-Dürer ve Cami'u'l-Ğurer*. thk. Gunhild Graf - Erika Glassen. Beyrut: y.y., 1994.

İbnü'l-Esîr, 'Alî b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ' Abdullâh el-Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza. *Târîhu Dımaşk*. nşr. Süheyl Zekkâr. Dımaşk: Dârü Hassân, 1983.

İbnü's-Sayrafî, Ebü'l-Kâsım Tâcü'r-Riâse. *el-Kânûn fi dîvânî'r-resâ'il vel-İşâre ilâ men nâle'l-vizâre*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Kahire: Dârü'l-Mısıriyyeti'l-Lübânîyye, 1990.

İbnü't-Tuveyr, 'Abdüselâm b. el-Hasen. *Nüzhetü'l-Mukleteyn fi ahbâri'd-devleteyn*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Beyrut: Dârü'n-Neşri Karânis, 1992.

Jiwa, Shainool. "Kinship, Camaraderie and Contestation: Fâtimid Relations with the Ashrâf in the Fourth/Tenth Century". *Al-Masâq Journal of the Medieval Mediterranean* 28/3 (2016), 1-23.

Kâdî Nu'mân, İbn Muhammed. *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*. thk. Habîb el-Fakî ve dğr. Beyrut: Dârü'l-Muntazar, 1996.

Kindî, Muhammed b. Yûsuf. *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*. nşr. Rhuvon Guest. Leiden: y.y., 1912.

Kudâ'î, Muhammed b. Selâme. *Târîhu'l-Kudâ'î: Kitâbü 'Uyûni'l-ma'ârif ve fûnûni ahbâri'l-halâ'if*. thk. Cemîl Abdullâh Muhammed el-Mısrî. Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1995.

Lewis, Bernard. *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik*. çev. Enver Günsel. İstanbul: Truva Yayınları, 2006.

Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-zikri'l-hitati ve'l-Âsâr*. thk. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî. Kahire: Mektebetü Medbûlâ, 1998.

Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *İğâsetü'l-ümmе bi-keşfi'l-ğumme*. thk. Kerem Hulmâ Ferhât. Gize: Dârü aynî'd-dirâsât ve'l-bühûsi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye, 2007.

Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *İtti'âzu'l-Hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîne'l-hulefâ'*. thk. Cemâlüddîn eş-Şeyyâl. Kahire: Meclisu'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslamiyye, 1996.

Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *Kitâbü'l-Mukaffâ' el-Kebîr*. thk. Muhammed el-Ya'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1991.

Makrîzî, Ahmed b. 'Alî. *Şüzûrî'l- 'Ukûd fî zikri'n-nukûd (en-Nukûdü'l- 'Arabîyye ve'l-İslamiyye, en-Nukûdü'l-İslamiyye)*. nşr. Ahmed Fâris eş-Şidyâk. Mısır: y.y., 1879.

Mishin, Dmitrij. "The Saqāliba Slaves in the Aghlabid State". *Annual Journal of Medieval Studies at CEU* 4 (1997 1996), 236-244.

Mones, H. "Djawhar al-Sıkkilî". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. C. 2. Leiden: E. J. Brill, 1991.

Muhammed, İmâd Sâlih. *Hukûku'l-İnsân fî Mısır fî'l-ahdi'l-Fâtımî*. Gazze: İslamiyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*. nşr. Abdülmeçid et-Tarhînî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Nüveyrî, Ahmed b. 'Abdülvehhâb en-. *Nihâyetü'l-Ereb fî fûnûni'l-edeb*. thk. Necîb Mustafâ Fevvâz-Hikmet Keşle Fevvâz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Özdemir, Mehmet Nadir. "'Sakâlibe' Unsuru ve İslam Dünyasına Girişi - İslam Kaynaklarına Göre-". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 11/1 (2011), 89-107.

Quatremère, Etienne-Marc. "Du Khalife Fatimite Moëzz-li-din-Allah". *Journal Asiatique* 3/2 (1836).

Seyyid, Eymen Fuâd. *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fî Mısır Tefsîrun Cedîd*. Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1992.

Şeşen, Ramazan. "Cevher es-Sıkkilî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Taşağıl, Ahmet. "Sakâlibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Teophanes, Confessor. *The Chronicle*. Oxford: Clarendon Press, 1997.

Wüstenfeld, Ferdinand. *Geschichte der Fatimiden-Chalifen*. Göttingen: Dieterich'sche Verlags-Buchhandlung., 1881.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*. thk. İbrâhîm ez-Zîbek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.